

Corina ȚUCU

**UN DOCUMENT DIPLOMATIC
ITALIAN DESPRE ROMÂNII
- INSPECTORUL EMIGRAȚIEI G.E. DI
PALMA DI CASTIGLIONE ÎN
BULETINUL EMIGRAȚIEI, ROMA, 1912**

Copyright © 2012, Editura Pro Universitaria

**Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin
Editurii Pro Universitaria**

**Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al
Editurii Pro Universitaria**

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ȚUCU, CORINA**

**Un document diplomatic italian despre români :
inspectorul emigrației G.E. di Palma di Castiglione în
Buletinul emigrației, Roma, 1912 / Corina Țucu. - București :
Pro Universitaria, 2012**

Bibliogr.

ISBN 978-606-647-161-9

008(=135.1)(450)

070(450) Buletinul migrației

În memoria arheologului Radu POPA, pentru
intransigența cu care a cultivat adevărul

- Mulțumesc profesorului Roberto Scagno (Universitatea din Padova) pentru criticile făcute textului și profesorului Gianpaolo Romanato (Universitatea din Padova) pentru că m-a încurajat să public acest document.
- Deasemeni Rectorului Filip Stanciu, pentru importanța dată cercetării interuniversitare și domnului Director Ragip Gökçel, pentru sprijinul material nelimitat acordat întregului proiect.

PREFAȚA

Emigrația italienilor în străinătate (deoarece a existat și există, în Italia, și o emigrație internă, dinspre Sud spre Nord în căutarea pieței de muncă industriale), a constituit un fenomen de importanță majoră din punct de vedere politic, economic și social, care a început imediat după Unirea de la 1861, pe durata unui întreg secol. Complexitatea problemelor legate de emigrația italiană (cauzele, caracterul temporar sau permanent, diferențele regionale, periodizarea fenomenului în raport cu schimbarea condițiilor istorico-sociale și legislative naționale italiene și internaționale) a dus la constituirea unui sector specific de studii istoriografice în continuă creștere și extrem de diversificat în ceea ce privește disciplinele științifice urmărite și a metodelor de cercetare folosite.

Examinarea cauzelor emigrației în situația istorică italiană de după Unirea – raportul dintre elevata creștere demografică și resursele puse la dispoziție de teritoriu, dezechilibrele sociale create de transformarea structurilor productive agricole și industriale – nu poate constitui singura cheie de interpretare a unui fenomen așa de amplu, care se întinde pe un arc de timp destul de lung. Marea expansiune a curenților migratorii a avut loc între ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și Primul Război Mondial, și se datorează deschiderii piețelor de muncă enorme din America latină (mai ales în Brazilia și Argentina) și în Statele Unite și, de asemenea, dezvoltării navigației cu aburi, și a implicat în manieră predominantă populațiile Italiei meridionale. Folosirea sistematică și publică a adunării și elaborării de date statistice începând cu 1876 a permis să se precizeze ariile geografice de unde se pleca, tipologiile de emigrație și variațiile anuale de fluxuri migratorii. Regiunile nordice – Liguria, Piemonte, Lombardia, Veneto și Friuli (ultimele două unite cu Italia în 1866 după al treilea război de independență) – au fost primele care au produs o emigrație, care se îndrepta spre Franța, Elveția, Germania și Austro-Ungaria, mai ales cu caracter temporar. Plecărilor implicau mici grupuri, care munceau în străinătate de la începutul primăverii până la sfârșitul toamnei, pentru a îmbunătăți propria condiție socială în localitățile italiene de unde emigrau și de care rămâneau strâns legați. Până și italienii din Trentino (unit cu Italia abia în 1918) au participat la acest tip de

emigrație, și prezența lor este documentată în toate teritoriile Imperiului austriac din Boemia în Transilvania, în sectorul construcțiilor civile și religioase, începând cu secolul al XVIII-lea.

În procesul de modernizare și de creare a unei rețele de drumuri și de căi ferate, a unei infrastructuri, muncitorii și antreprenorii din Veneto și Friuli au avut un rol important și constant, distingându-se pentru capacitatea lor de muncă, seriozitate și eficiență, din Ungaria și Slovacia până în România, Serbia, Bulgaria și în Bosnia-Herțegovina. În ceea ce privește România, emigrația italiană a avut, încă de la început (din primii ani de dinainte de 1870) un caracter temporar și sezonier și a pornit mai ales din ținuturile alpine ale Carniei și din zonele muntoase ale provinciei Belluno. Grupuri de muncitori erau angajate în fiecare an de către intermediarii societăților care dețineau marile comenzi ale lucrărilor publice în România, și o dată cu activitatea de excavări și terasamente pentru căi ferate și străzi, se dezvoltă și cea de extracție a pietrei și de defrișare a pădurilor. În câțiva ani prezența forței de muncă calificate - tăietori de piatră, cioplitori, *squadratori* (pietrarii care fărâmițau în cuburi rocile destinate pavajului, cu care erau pietruite drumurile publice) mineri, mozaicari, defrișatori de păduri, meșteri în fier, în prelucrarea lemnului, a marmurei și specialiștii în finisaje - care proveneau din provinciile venete, a devenit indispensabilă pentru dezvoltarea țării, România fiind implicată în procesul de construire a Statului modern după modelul occidental. S-a constituit un sistem de antreprize italiene care ulitiza aproape în exclusivitate meșteri din Veneto. Comenzilor publice li se alătură, începând cu primii ani ai secolului al XX-lea, cele private atât în orașe cât și în localitățile termale și de vacanță din Carpați și la Marea Neagră; se formează astfel firme de construcții ale italienilor din Veneto și ale friulanilor, de dimensiuni diferite și sub conducere prevalent familiară și se consolidează în acest mod primele nuclee de rezidenți permanenți.

În preajma primului război mondial, firmele și societățile italiene ocupau un post de absolută importanță în sectorul construcțiilor publice, civile, militare și a infrastructurilor. După război se întrerupe fluxul emigrației sezoniere, dar s-au dezvoltat în continuare activitățile antreprenoriale stabile venete atât în sectorul public cât și în construcțiile private și în comerț în general. În cele două decenii interbelice vor căpăta prestigiu în toată România, dar în mod partitcular în Capitală, dincolo de antreprenori, industriași, comercianți, și inginerii sau arhitecții, în unele cazuri descendenți direcți din primii emigranți proveniți din Veneto și Friuli. După un întreg veac de harnică și pacifică așezare a italienilor în România, acest aspect al emigrației a cunoscut o drastică întrerupere o dată cu violenta ocupare a acestei țări danubiene și intrarea ei în sfera politică sovietică.

În cei trei ani succesivi lui 23 august 1944, când regele Mihai I încearcă să salveze în zadar România de la ocupația sovietică, italienii se trezesc că locuiesc într-o țară tulburată de lacerări profunde și vor suporta, împreună cu întreg poporul român, toate consecințele care premeditează Cortina de Fier. Reforma monetară din 1947 a fost primul pas către statalizarea firmelor private și a agravat criza economică. Atunci au început primele repatrieri. Instaurarea regimului totalitar comunist după modelul sovietic în martie 1948 a dus la dezagregarea comunității italiene și a instituțiilor sale civile și religioase. Exodul miilor de italieni și procesul de asimilare forțată a puținilor italieni rămași și a descendenților lor, este o pagină dramatică de istorie în mod major rămasă încă neexplorată.

De fapt, studiul istoriei emigrației italiene, temporară sau permanentă, în România, este numai la început și necesită o cercetare sistematică de tip arhivistic în ambele țări. Publicarea de documente diplomatice semnificative reprezintă un moment indispensabil în această direcție. În cartea de față, Corina Țucu publică, introduce și comentează într-un amplu și detaliat studiu inițial, raportul lui Guglielmo Emanuele Di Palma di Castiglione (1879-1947), către Comisariatul Emigrației de pe lângă Ministerul Afacerilor Externe italian, relatare rezultată dintr-o călătorie ca și inspector al Comisariatului, care a avut loc în România cu precizie în lunile mai, iunie și iulie ale anului 1912.

Cu Legea din 31 ianuarie 1901, nr. 23, completată prin decret regal din 10 iulie 1901, nr. 193, orice competență în materie de emigrație era transferată la o nouă instituție de pe lângă Ministerul de Externe și anume Comisariatul general pentru emigrație. Printre atribuțiile Comisariatului se numără: controlul companiilor de navigație pentru călătoriile migratorii transoceanice, tutelarea minorilor, instituirea de birouri de informare și de orientare a forței de muncă în statele către care se îndrepta de preferință emigrația, și prin intermediul acordurilor cu respectivele guverne, promovarea de patronate pentru protejarea emigranților. «Acestor patronate (n.a. syndicate, asociații de asistență reciprocă, asociații catolice) vor putea fi transferate anumite puteri pe care legea le prevede pentru birourile care depindeau de Comisariat și vor putea fi acordate de către Ministrul Afacerilor Externe, la propunerea comisariatului, anumite subsidii, ajutoare, suporturi materiale din fondul destinat pentru emigrație» (art. 38 al decretului regal din 10 iulie 1901, nr. 193). Tot Comisariatului îi era desemnată îndatorirea de publicare periodică a unui «Buletin al emigrației» care să conțină noutăți și informații asupra consistenței numerice a emigrației temporare și permanente în diferitele țări în care emigrau italienii și despre situația economică, socială și legislativă pe care o găseau în respectivele state. În acest context se încadrează și se explică raportul «inspectorului călător» Di Palma di

Castiglione în România de la 1912. Asupra primei părți a raportului, dedicat unei analize punctuale, făcută cu o reală simpatie față de România, dar și obiectivă, a situației politico-sociale interne, se oprește în mod particular Corina Țucu punând în relief și obstacolele, care împiedicau extinderea emigrației permanente italiene, aduse de legea românească ce interzicea deținerea proprietății de terenuri agricole cetățenilor străini, lege care se corela cu o altă problemă românească mai veche, nerezolvată - «chestiunea evreiască». În acest sens, clarificatoare sunt paginile rezervate în studiul introductiv cercetării schimbului epistolar dintre Ion I.C. Brătianu și Luigi Luzzatti (1841-1927), jurist și economist italian, care a deținut de mai multe ori funcția de Ministru al Finanțelor, Președinte al Consiliului de miniștri (1910-1911), și inspirator al celei mai importante legi asupra emigrației, cea din 1901.

ROBERTO SCAGNO

“Ma di preferenza essi vanno in paesi non lontani dalla patria per poter ritornare ogni anno nei loro comuni di origine dove hanno la famiglia ed il campicello”

Inspectorul Di Palma di Castiglione consemna astfel, referindu-se la conaționali săi emigrați în România, într-un amplu raport către Ministerului Afacerilor Externe Italian, în 1912, și anume că italienii: „preferă să meargă în țări nu prea departe de Patrie, ca să poată să se întoarcă în fiecare an în localitățile din care provin, unde au familia și peticul de pământ”.

Într-o lucrare recentă despre problema emigrației istorice italiene în România, Roberto Scagno a semnalat acest document diplomatic referitor la *“Europa Orientală ca și piață a manoperei italiene – România, Bulgaria și Serbia, anno 1912”*¹, publicat de Ministerul de Externe Italian în *Bollettino dell’Emigrazione*, nr.11, Roma, *Stab. Tip. Società Cartiere Generali*, 1913. Autorul documentului este un *“ispettore viaggiante dell’emigrazione”*, iar documentul este o *„relazione di un’ispezione compiuta nei mesi di Maggio, Giugno e Luglio del 1912”*. Documentele diplomatice italiene referitoare la români au în sine o notă de raritate și inedit, ele fiind pentru mult timp inaccesibile publicului. O culegere mai consistentă de documente este cea publicată de Rudolf Dinu și Ion Bulei – *“35 de ani de relații italo-române, 1879-1914. Documente diplomatice italiene”*. În „Introducerea”², semnată de autori, aceștia citează pe istoricul și diplomatul italian Enrico Serra care semnală, încă din 1979, în cadrul unui colocviu italo-român care a avut loc la

¹ Roberto Scagno, Paolo Tomasella, Corina Tucu, a cura di Roberto Scagno, *Veneti in Romania*, Longo editore, Ravenna, 2008. pp. 9-93, Dott. G.E. Di Palma di Castiglione (ispettore viaggiante dell’emigrazione) - *L’Oriente d’Europa quale mercato per la mano d’opera italiana (Rumania – Bulgaria - Serbia). Relazione di un’ispezione compiuta nei mesi di Maggio, Giugno e Luglio del 1912*; vezi și Ion Bulei, *Breve storia dei romeni*, Alessandria, Edizioni dell’Orso, 1999, ed. 2, 2006, pp. 86-87; K. Hitchins, *Desăvârșirea națiunii române*, în M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, P. Teodor, *Istoria României*, București, Corint, 2004.

² *Idem, op. cit.*, p. 6.

Milano că: “dacă documentele diplomatice franceze, engleze, austriece sau germane fuseseră în bună parte publicate înainte de război, documentele italiene nu erau nici măcar consultabile, nu se mai discuta de publicarea lor. Serra subliniază că abia după 1960 în dezbaterea Marii Politici (*Grosse Politik*) apare și vocea italiană, care, înainte de război avea ponderea unei mari puteri. Enrico Serra citează pe mentorul său, englezul William Norton Medlicot, care vedea necesitatea revizuirii istoriei diplomatice pe baza luminilor noi aduse de documentele italiene pentru că, spune Medlicot, diplomați italieni au transmis datele istorice cu onestitate, seriozitate, fără să facă excepții”. Dintre aceste documente se evidențiază câteva care se referă în mod particular la statutul străinilor în România acelor ani; documentele sunt strâns legate de problemele politicii interne românești și pun în lumină unele aspecte controversate ale istoriei românești. La 30 octombrie 1883 Italia aderă la tratatul austro-român³ și în urma acestui tratat raporturile italo-române vor avea o notă specifică, ambele țări fiind națiune privilegiată, una față de cealaltă, și emigranții italieni vor fi tutelați de consulatul de la București pe baza acordului încheiat de Francesco Crispi. Acordul va fi unul mai mult formal, fapt demonstrat și de lipsa de cunoaștere a părților. La 1911 Constantin Diamandi – ministru plenipotențiar la Roma va mărturisi prejudecățile sale ministrului de externe italian Antonio di San Giuliano, care notează despre ministrul român că: “a fost surprins de pulsul vital pe care l-a constatat până în prezent fie și numai în cele două orașe vizitate până acum – Bologna și Roma. Nu a reușit să ascundă faptul că avea despre Italia modernă, ca putere economică și militară, o idee mult mai puțin pozitivă decât cea pe care a reușit să și-o facă la fața locului, dintr-o singură privire”⁴.

Din culegerea de documente italiene citată voi semnala câteva care se referă la situația emigranților italieni în România și modul în care se vorbește despre statutul de națiune privilegiată. Primul este Documentul 13 (Roma, 1879)⁵, o misivă a secretarului general al Ministerului de Externe Carlo Alberto Maffei, conte Di Boglio, către ministrul Italiei la București Giuseppe Tornielli-Brusati di Vergano, în

³ *Idem*, p. 10.

⁴ *Idem*, p. 12.

⁵ *Idem*, p. 62, Cf. Doc. 13: „Il giorno 7 di questo mese, vale a dire quando già avevamo significato al Governo rumeno che da parte nostra si ritenevano sufficienti, per procedere al riconoscimento ufficiale del Principato, le dichiarazioni contenute nella Nota verbale del Signor Esarco in data del 5 dicembre, mi perveniva dal Regio Ambasciatore in Berlino un telegramma col quale mi si suggeriva di chiedere ancora che fosse garantito in Rumania, ai sudditi italiani il trattamento della nazione più favorita segnatamente per ciò che concerne la proprietà rurale. Oramai era troppo tardi per mettere innanzi nuove condizioni per il nostro riconoscimento. Ma, anche indipendentemente da questa considerazione, sembra a noi che non fosse opportuno di far pervenire a Bucarest la domanda suggeritaci dal conte De Launay. Imperocché non appariva, per una parte, probabile che, votata appena la legge di revisione, il Governo Principesco volesse espressamente contravvenire ad essa accordando anche agli Italiani, rispetto al possesso di stabili rurali, una facoltà che, salvi i diritti già acquisiti, è oramai diniegata agli stranieri. Né, d'altra parte, a noi sarebbe convenuto di chiedere il beneficio di un regime qual è quello sancito dal Trattato austro-rumeno, che si fonda, contrariamente ai principi da noi professati in questa materia, sopra una distinzione tra cristiani e non cristiani”.

care se menționează de nota verbală făcută ministrului Exarhu și de oportunitatea de a cere, în numele clauzei, aplicarea acesteia în mod concret pentru italienii care doresc să intre în posesia de pământ agricol, știut fiind că la acel moment proprietatea asupra pământului era recunoscută numai cetățenilor români. De fapt, din analiza documentelor referitoare la tratamentul italienilor emigrați în România, din febrilele note ale consulilor italieni către propriul guvern cu ocazia numeroaselor episoade de dificultăți în ceea ce privește statutul și forma în care se permitea intrarea străinilor și desfășurarea meseriilor lucrative pentru care erau căutați aceștia, reiese că statutul italienilor depindea de o problemă mult mai complexă a societății românești – problema evreiască. Ori de câte ori apărea un nou decret privind permisul de ședere, consulii italieni știau că emigranții lor nu erau cei direct vizați, că procedurile priveau populația evreiască rezidentă fără drepturi în România, privită și din cauza numerozității ei, ca o adevărată amenințare. Se spunea străini și se înțelegea evrei. Dar administrația nu se bazează pe subînțeleșuri și consulii italieni voiau să se asigure că nu erau vizați italienii recurgând cel mai des la statutul de națiune privilegiată în virtutea tratatului bilateral.

Orice analiză pertinentă a problemei prezenței, temporare sau permanente, a italienilor, a statutului minorității italo-românilor, are ca și condiție *sine qua non* cercetarea și aprofundarea „Chestiunii evreiești”, cum o numeau politicienii și presa română. Dacă urmărim datele procesului de excludere a evreilor prin Constituția „liberală” din 1866 și apoi de emancipare prin participarea la războaiele balcanice (Tratatul de la București din 1913) și la primul război mondial, vom vedea că problema evreiască va determina orice altă politică referitoare la străini în Principate și în România. Constituția din 1866, în faimosul articol 7, prevede că: „numai străinii de rit creștin pot dobândi calitatea de români” – articol cu care “se oficializează problema evreiască în perspectiva sa istorică și se închide pentru mai bine de o jumătate de veac drumul emancipării”⁶. Gradul accentuat de tensiune al raportului cu minoritatea iudaică este determinat și de importanța sa numerică, de trăsăturile sale dinamice în sectorul comercial și de dorința de instrucție și numărul ridicat de aspiranți laureați din cadrul minorității evreiești în raport cu populația românească care se simte astfel amenințată⁷. Această situație nu legitimează însă cu nimic faptul că, la numai trei luni de la votarea Constituției, se reactivează articolul 94 din Regulamentul Organic, care avea drept scop diferite vexațiuni împotriva evreilor din oraș, sub falsa motivație de „vagabondaj”⁸. Starea de fapt nu se modifică

⁶ Carol Iancu, *Evreii din Romania (1866-1919) de la excludere la emancipare*, București, Editura Hasefer, 1996, pp. 72-73:

⁷ *Monitorul Oficial*, 20 iunie 1866, *Discursul lui Ion Brătianu*, Carol Iancu, *op. cit.*, p. 72: “Domnilor, dacă a fost ridicată astăzi problema evreiască, pricina nu este religia lor, pricina este năvala evreilor proletari, care au devenit o plagă pentru țara noastră”.

⁸ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 73: “În 1867, măsurile luate de Ion Ghica au fost confirmate și amplificate de Ion Brătianu, devenit ministru de interne. Printr-o serie de circulări (cele mai vestite fiind din 21 martie/2aprilie, 7/19 aprilie/6 mai și 7/19 mai, adresate prefectilor, el cerea măsuri energice pentru a se